

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра політології, історії і філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
бакалавр

на тему: «Виборча система України: сучасний стан і перспективи розвитку»

Виконала: здобувачка вищої освіти
за освітньою програмою
Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти бакалавр
групи 052ПОЛІТбд_41
Петраш О. О.
Керівник: Приходько С. М.
Рецензент: Микійчук В. П.

Полтава 2025 року

Рівень вищої освіти бакалаврський

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Наталія СИЗОНЕНКО

16 травня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
Петраш Ольги Олегівни

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Виборча система України: сучасний стан і перспективи розвитку»

керівник роботи: кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Приходько Сергій Миколайович

Затверджено засіданням кафедри протокол № 20 від 21 травня 2024 р.

2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи 15 травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: інформаційні джерела та наукові дослідження відповідно до тематики кваліфікаційної роботи

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

Розділ 1. Політико-правова сутність виборчого права.

Розділ 2. Становлення виборчої системи України.

Розділ 3. Сучасні тенденції і перспективи розвитку виборчої системи України.

5. Перелік графічного матеріалу: схеми, рисунки, графіки, діаграми за темою та об'єктом дослідження.

6. Дата видачі завдання: 16 травня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи.	02.04.2024 р. – 30.04.2024 р.	
2	Складання та погодження розгорнутого плану та завдання на кваліфікаційну роботу	01.05.2024 р. – 15.05.2024 р.	
3	Опрацювання літературних джерел	16.05.2024 р. – 30.06.2024 р.	
4	Збір, вивчення і обробка інформації, необхідної для виконання роботи	16.05.2024 р. – 26.04.2025 р.	
5	Виконання теоретичних розділів роботи	16.05.2024 р. – 20.03.2025 р.	
6	Виконання дослідницького розділу роботи	01.02.2025 р. – 20.03.2025 р.	
7	Оформлення тексту роботи	09.05.2025 р. – 16.05.2025 р.	
8	Попередній захист роботи на кафедрі	16.05.2025 р.	
9	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень і пропозицій	17.05.2025 р. – 26.05.2025 р.	
10	Нормо-контроль	27.05.2025 р. – 28.05.2025 р.	
11	Захист кваліфікаційної роботи	16.06.2025 р. – 18.06.2025 р.	

Здобувач вищої освіти

(підпис)

Ольга ПЕТРАШ

Керівник роботи

(підпис)

Сергій ПРИХОДЬКО

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ВИБОРЧОГО ПРАВА	8
1.1. Поняття виборчого права та виборчої системи	8
1.2. Типологія виборчих систем	11
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	17
2.1. Історичні аспекти становлення виборчої системи України	17
2.2. Участь політичних партій України у виборчих процесах	22
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	29
3.1. Місцеві вибори 2020 року в рамках нової виборчої системи	29
3.2. Основні принципи вдосконалення виборчої системи України	33
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Актуальність теми. Україна остаточно і беззаперечно обрала демократичний шлях свого розвитку. Звичайно, в умовах повномасштабної війни важко розбудовувати повноцінну демократію. Але зараз важливо зміцнювати найбільш важливі інститути демократії. Одним із них є інститут виборів. Він також найбільш системоутворюючим для функціонування справжньої демократії. За допомогою виборів громадяни не просто обирають владу. Вони делегують обранцям різного права управляти, тобто, легітимізують органи влади.

Україна пройшла тривалу еволюцію у процесі становлення своєї виборчої системи. Були використані всі можливі її форми. Не можна сказати, що вони були абсолютно досконалими чи недосконалими. Скоріше за все, проблеми були пов'язані з практикою їх реалізації. У Виборчому Кодексі, новому законодавчому акті про вибори, передбачено пропорційну систему з відкритими списками. Вона вже була апробована на місцевих виборах 2015 та 2020 років. При цьому були виявлені певні проблеми. Отже, є потреба їхнього розв'язання.

Реалізація цієї системи вже на виборах до Верховної Ради може відбуватися в рамках чинного законодавства. Потрібно просто вдосконалити процедури виборчої кампанії. Виборча кампанія має виконувати притаманні їй функції. Саме цим і зумовлюється актуальність проблематики представленої роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі гуманітарних і соціальних дисциплін. В рамках виконання проєкту програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Участь громадян та соціальний діалог як ключові фактори в розбудові сталих територіальних громад: успішні практики ЄС для України».

Метою роботи є визначення особливостей функціонування та типологія виборчої системи, вивчення еволюції виборчих систем за період незалежності, а також аналіз виборчих процесів, які відбувалися і рамках реалізації положень

цих систем, зокрема пропорційної системи з відкритими списками на місцевих виборах 2015 та 2020 років.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати різноманітні виборчі системи та їх різновиди;
- охарактеризування інституту виборів в Україні, включаючи його історію та становлення;
- розглянути шлях становлення виборчої системи в Україні, враховуючи всі перипетії;
- здійснити аналіз функціонування виборчого законодавства в історії незалежної України, виявити основні тенденції та зміни;
- представити та докладно проаналізувати основні нововведення в виборчому законодавстві;
- прогнозувати подальші перспективи розвитку виборчої системи, враховуючи сучасні тенденції та можливі виклики.

Об'єктом дослідження є виборча система.

Предметом дослідження є особливості виборчої системи України: її становлення, сучасний стан та подальші перспективи розвитку.

Методи дослідження були визначені відповідно до мети, завдань, об'єкту та предмету дослідження: загальнонауковий метод (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування та узагальнення), що дозволив систематизувати та узагальнити отримані результати з різних аспектів дослідження.

Метод порівняння та узагальнення, що дав змогу зробити порівняльний аналіз різних підходів та досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів.

За допомогою контент-аналізу та івент-аналізу було створено необхідну емпіричну базу матеріалів для здійснення теоретичних узагальнень.

Огляд використаних джерел. Представлена робота базується на аналізі закордонних та вітчизняних фахівців у галузі виборчого права, виборчих процесів. Серед українських дослідників слід відзначити дослідження видатного фахівця в галузі виборчого законодавства Ю. Ключковського. Також слід відзначити публікацію І. Савченка щодо визначення оптимальної форми

виборчої системи. Значний практичний матеріал представлений у звітах громадської мережі Опора та Венеційської комісії Ради Європи. У виданні Політична енциклопедія, підготовленого науковим колективом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України представлений ґрунтовний аналіз виборчих систем та практики їх реалізації в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів. У представленій роботі здійснено аналіз реалізації усіх форм виборчих систем протягом усіх електоральних циклів сучасної історії України. З'ясовано особливості виборчих процесів на всіх президентських і парламентських виборах. Визначено основні проблемні моменти, з якими були пов'язані усі проведені вибори.

Практична значущість представленої роботи полягає у розробці рекомендацій щодо вдосконалення застосування виборчих процедур під час проведення виборчих кампаній.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 4 сторінках (налічує 35 найменувань). Загальний обсяг роботи 48 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ВИБОРЧОГО ПРАВА

1.1. Поняття виборчого права та виборчої системи

Ключовим і смислоутворюючим принципом демократії є визнання народу головним і єдиним джерелом і сувереном влади. При цьому постає логічне питання, яким чином народ може реалізовувати це право. Зрозуміло, що безпосередньо реалізовувати владно-управлінські функції народ не може. Тому питання слід ставити про створення інструментів, за допомогою, яких він здійснюватиме свої суверенні права. Тобто, йдеться про створення умов для належного функціонування інститутів представницької демократії. Одним із важливих принципів вирішення цього завдання є формування ефективного виборчого механізму, а також умов для повноцінної реалізації громадянами свого виборчого права.

Виборче право достатньо широка і багатоаспектна категорія, оскільки відображає численні процеси, пов'язані зі здійсненням виборчих процесів. «Виборче право — система правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із формуванням якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування. У широкому (об'єктивному) сенсі є системою нормативно-правових актів, які регламентують виборчі відносини. Іноді до цієї системи відносять і нормативно-правові акти, які регламентують порядок реалізації інших форм безпосередньої демократії, зокрема референдумів. Об'єктивне виборче право будь-якої держави регулює як виборчу систему країни в цілому, так і особливості організації та проведення окремих видів виборів» [23]. Суб'єктивне виборче право означає політико-юридичне право громадян, гарантоване конституцією та іншими законами держави брати участь у виборах у різному статусі: як виборець та кандидат, якого обирають до представницьких органів влади та місцевого самоврядування. Суб'єктивне право забезпечує обом суб'єктам права на таку участь.

Виборче право за умов демократії спирається на дотримання певних принципів. Що стосується виборчого права України, то воно відображене у Виборчому Кодексі України від 2019 року. Прийняття цього акту було зумовлене потребою звести в єдиний документ всі норми, які регулюють всі види виборів в нашій країні. Отже, виборче право в Україні здійснюється на основі таких принципів.

1. Загальне виборче право. Брати участь у виборах мають право всі дієздатні громадяни України, які на день голосування мають 18 років.

2. Рівне виборче право. «Кожен виборець має один голос на кожних виборах, у яких він має право брати участь». «Усі кандидати, зареєстровані у порядку, встановленому цим Кодексом, мають у виборчому процесі виборів, на яких вони висунуті, рівні права та беруть участь у цьому процесі на умовах, рівних для відповідних виборів» [5].

3. Пряме виборче право. Виборці обирають депутатів представницьких органів різного рівня, Президента України, голів територіальних громад шляхом безпосереднього голосування.

4. «Вибори в Україні є вільними. Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні» [5].

5. Добровільність голосування. «Участь громадян України у виборах є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у голосуванні на виборах, а також у висуванні кандидатів, у передвиборній агітації, в інших виборчих заходах, у здійсненні інших виборчих процедур» [5].

6. Таємне голосування. «Контроль за змістом волевиявлення виборців, встановлення або розголошення змісту волевиявлення конкретного виборця будь-яким чином забороняється» [5].

7. Особисте голосування. «Кожен виборець голосує на виборах особисто. Голосування за інших осіб чи передання виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється» [5]. Опосередковане голосування законом не допускається.

Виборче право у контексті реалізації його об'єктивного та суб'єктивного тлумачень здійснюється в рамках виборчого процесу. Ця категорія також є досить широкою, оскільки включає в себе юридичні і суспільно-політичні аспекти. Загалом виборче право фактично в усіх країнах має демократичний характер. Але у реальному житті має місце порушення виборчого законодавства, використання адміністративного ресурсу, прояви електоральної корупції тощо. Тому будь який виборчий процес слід розглядати, враховуючи особливості конкретного суспільства. Згідно виборчого законодавства України він визначається як «здійснення протягом встановленого законом періоду часу виборчими суб'єктами виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів. Виборчий процес є безперервним та не може бути скасованим, зупиненим або перенесеним» [5]. Законами України передбачене обмеження виборчого права та зупинення виборчого процесу у зв'язку з введенням воєнного стану.

Виборчий процес, який супроводжує усі види виборів «здійснюється на засадах: 1) гарантії реалізації виборчих прав громадян; 2) дотримання основних принципів виборчого права; 3) законності та заборони протиправного втручання будь-кого у виборчий процес; 4) політичного плюралізму та багатопартійності; 5) публічності і відкритості виборчого процесу, усіх його процедур з урахуванням обмежень, встановлених законом, належного інформування виборців та інших суб'єктів виборчого процесу; 6) свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів і суб'єктів їх висування на відповідних виборах до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками яких є партії; 7) неупередженості органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів, партій» [5]. Зрозуміло, що такі принципи відповідають перебігу виборчого процесу в демократичних державах. В державах авторитарно-тоталітарного типу на практиці цих принципів не дотримуються.

Поняття виборів, виборчого права, виборчих процесів безпосередньо пов'язане з виборчою системою. Адже вибори в будь якій країні мають впорядкований характер, в якому всі елементи узгоджені між собою. Незалежно від характеру перебігу виборів та політичного режиму в країні. Щодо наукового тлумачення виборчої системи, то єдиного підходу як такого немає. В юридичній науці акцент робиться на процесуальних аспектах виборчого процесу. Але при цьому поза увагою залишається широкий суспільний контекст та політика держави стосовно реалізації виборчих прав усіх суб'єктів виборчого процесу. Тому до уваги береться саме політологічний підхід. Автори академічної Політичної енциклопедії визначають сутність виборчої системи таким чином. «Виборча система – сукупність норм і процедур, що регулюють виборчий процес; порядок формування представницьких органів влади та обрання посадових осіб шляхом голосування. Виборча система великою мірою визначається політ, стабільність у країні та працездатність парламенту. Виборча система встановлюється законодавством держави, її характер є результатом політичного досвіду країни, політичної культури її населення, особливостей політичного структурування суспільства, партійно-політичної системи, розподілу політичних сил у суспільстві. Структурними компонентами виборчої системи є виборче право (теоретико-юридичний компонент) та виборча процедура або виборчий процес (практико-організаційний компонент)» [23, с. 97]. Саме у такому тлумаченні і потрібно розглядати сутність виборчої системи як практичного механізму формування органів влади.

Але при цьому доцільно додати і деякі юридичні аспекти функціонування виборчої системи. У цьому контексті варто відзначити позицію видатного українського вченого в галузі конституційного права Ю. Ключковського. На його думку, основними елементами виборчої системи є:

«- магнітуда виборчого округу: розмір виборчого округу, тобто кількість виборців, що проживають на його території;

- кількість виборчих округів: загальна кількість округів, на які поділена країна для проведення виборів;

- структура виборчого бюлетеня: спосіб заповнення виборцями, форма та розмір бюлетеня:

- особливості суб'єктів виборчого процесу: характеристики кандидатів, партій, блоків, які мають право брати участь у виборах, а також загальні вимоги до їх реєстрації та висування;

- виборча формула: спосіб перетворення голосів виборців на мандати в представницьких органах влади;

- прохідний бар'єр: мінімальна кількість голосів, яку мають отримати кандидати або партії, щоб отримати мандати;

- вимоги легальності виборів: умови, що гарантують вільне й демократичне проведення виборів, наприклад, мінімальна явка виборців, визначення дійсності результатів виборів» [13, с. 142].

При цьому варто відзначити взаємозалежність і взаємопов'язаність організаційних і процесуальних елементів системи між собою. Жоден з них не може функціонувати лише в рамках системи. А сама система працює тільки на основі такої структурної будови. Випадіння будь якого елемента означає зміну системи.

1.2. Типологія виборчих систем

Класифікація виборчих систем зумовлюється типом виборів. Існуючі форми стосуються виключно виборів представницьких органів. Вибори посадових осіб, голів держав, регіонів, територіальних громад відбуваються тільки на основі мажоритарної системи абсолютної більшості. Тобто, для перемоги на таких виборах потрібно набрати мінімум половину голосів виборців плюс один голос. Тому в цьому підрозділі увага зосереджується на виборах представницьких органів. Взагалі сутність будь якої виборчої системи зводиться до трансформації результатів голосування у подальший склад та структурну будову цих органів.

У політичній науці та науці конституційного права виділяють три великі групи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану. Кожна з них має свої різновиди. Автори згаданої Політичної енциклопедії наголошують, що різноманітність історично сформованих виборчих систем зумовлена компромісами головних суб'єктів політики щодо принципів формування представницьких органів влади. На користь цієї точки зору свідчать історичні факти, що тип виборчої системи насамперед в країнах розвинутої демократії формувався відповідно до перебігу суспільно-політичних процесів, конституційних процесів. Так, в країнах, де не було жорстких класових воєн і соціальних революцій, складалась мажоритарна система. В тих країнах, де класові суперечності мали досить радикальний характер, складалась пропорційна система з фрагментованою багатопартійністю.

Головними засадничими принципами функціонування різних типів виборчих систем є такі. «1. Порядок представлення кандидатур у виборчому бюлетені й правила подання голосів. Кандидатури можуть бути представлені в бюлетені окремо чи списком. Якщо претенденти від кожної партії висуваються відкритим списком, виборцеві надається можливість обирати всередині нього того чи іншого кандидата, встановлювати черговість проходження їх до виборного органу або голосувати одночасно за кандидатів різних партійних списків (панаширування)» [23, с. 97]. При цьому має місце певний відхід від принципу «кожен виборець на одних виборах має один голос». За змішаної системи він голосує принаймні двічі: за список партії та конкретних кандидатів у ньому.

«2. Порядок встановлення меж виборчих округів. Поділ на виборчі округи має політ, значення, оскільки впливає на шанси партій. По-перше, принцип рівного представництва потребує, щоб у виборчих округах число осіб, які мають право голосу, було приблизно однаковим і щоб цілеспрямоване урізання кордонів виборчих округів не обернулося засобом маніпуляції, що спонукає виборців віддавати перевагу тим чи іншим кандидатам (партіям), а також щоб поділ на виборчі округи переглядався через встановлені інтервали часу з метою

врахування демографічних змін» [23, с. 97]. Розмір виборчого округу, тобто встановлена кількість мандатів, які належать конкретному округу, забезпечує принцип справжньої пропорційності. Так, у малих виборчих округах з кількома мандатами передбачається встановлення мінімальної кількості виборчих голосів, які треба набрати для потрапляння до представницького органу.

3. Основні принципи математичного підрахунку голосів виборців, щоб забезпечити справедливе розташування депутатських місць відповідно до результатів голосування. За мажоритарної системи підхід простий, хто отримав більшість, просту чи абсолютну, той є переможцем і отримує депутатський мандат. За пропорційної системи підрахунок складніший. Спочатку визначається квота, тобто, скільки потрібно отримати електоральних голосів для отримання одного депутатського місця. Далі кількість отриманих партією (блоком партій) голосів ділиться на цю квоту. Так визначається кількісний склад партійних фракцій. Але для цього потрібно подолати мінімальний бар'єр, тобто, скільки мінімально треба набрати голосів виборців, щоб потрапити до представницького органу. Така кількість в різних країнах варіюється від 1% до 10%. Голоси, подані за партії, які не подолали цей бар'єр, поділяється пропорційно між партіями, які його подолали.

Щоправда, слід врахувати, що всі вибори відбуваються у певному суспільно-політичному середовищі. Тому слід враховувати чинники виборчих маніпуляцій, використання брудних технологій, відверті обмеження опозиції з боку влади, застосування адміністративного ресурсу. Також слід врахувати, що усі сучасні вибори, відбуваються в рамках інформаційного простору. Усім кандидатам на виборні посади насамперед слід забезпечити постійно діючу комунікацію з потенційними виборцями. Для них потрібно створити відповідну територію для такої взаємодії. Тобто, має працювати ефективна система зв'язків з громадськістю. Участь у виборах у сучасних умовах є досить затратною справою. Тому кандидатам важливо хоч якимось чином спрогнозувати результат виборів. Для цього проводяться досить складні процедури опитування громадської думки, щоб виявити свої справжні потенційні можливості.

Історично першою була створена мажоритарна система. Це – « вид виборчої системи, за якої виборці у кожному окрузі голосують за окремого кандидата, а перемога дістається тому, хто здобув більшість голосів виборців округу». [23, с. 416]. Різновидами цього типу є системи відносної більшості, коли для перемоги достатньо набрати просту більшість, та абсолютної більшості, за якої перемога забезпечується кількістю 50 %+1 голос. За її умов можливе двотурове голосування, коли переможець не набирає необхідної більшості. Така система склалась в країнах, в яких не було жорстких класових протистоянь і склався певний консенсус між провідними політичними силами. Зрозуміло, що йдеться про двопартійну систему. Класичними прикладами є Великобританія і Сполучені Штати Америки. В цих країнах відбувалася своя специфічна система історико-суспільної еволюції. Вони фактично обійшли у своєму історичному розвитку феодальний період і одразу перейшли до етапу індустріальної модернізації. В цих країнах не було радикальних революційних протистоянь і потрясінь. Власне і між партіями також не було принципових розбіжностей щодо визначення напрямів розвитку суспільства. Тому і міжпартійні протистояння на виборах не носять антагоністичного характеру.

Але при цьому слід відзначити, не зважаючи на привабливість і зрозумілість цієї виборчої системи, вона має певні недоліки щодо адекватного представництва у виборних органах. Адже може трапитися ситуація, що за більшої кількості отриманих депутатських місць партія отримає меншу загальну кількість голосів виборців. Тобто, так як складається при виборах президента США, коли кількість голосів колегії виборщиків є меншою, ніж сумарна кількість електоральних голосів. Зрозуміло, що в цьому є значна несправедливість.

Для того, щоб якоюсь мірою виправити ці недоліки, була запроваджена пропорційна система. Це – «виборча система, за якої учасниками виборів є винятково партії політичні та/ або їхні блоки, голосування відбувається за їхніми списками, а розподіл мандатів між ними здійснюється відповідно до поданих за них голосів» [23, с. 610]. Практичне застосування цієї системи зумовило її

диференціацію на окремі різновиди. Історично першою стала модель із закритими списками. Вона передбачає голосування виборців за наперед сформований партією, найчастіше її керівництвом, список. При цьому виборці не мають можливості вплинути на розподіл місць у ньому. Зрозуміло, що розташування місць у списку здійснюється у закритому форматі. Траплялися випадки, коли місця у прохідній частині списку відверто купувалися. При голосуванні у бюлетенях, крім назви, публікуються перша п'ятірка. Вона складається з відомих і популярних політиків, з якими безпосередньо асоціюється у виборців ця партія. Далі у списках можуть бути представлені кандидати, які «купили» ці місця. Результати виборів визначаються складніше від мажоритарної системи. «За пропорційної системи вибори можуть проходити в одному загальнодержавному окрузі, або територія ділиться на великі багатомандатні округи, і тоді депутатські мандати розподіляються за результатами, що їх здобули учасники виборів в округах» [23, с. 610]. Але найчастіше така модель передбачає голосування в одному загальнонаціональному багатомандатному окрузі. Тобто, політичні партії отримують парламентські мандати відповідно до кількості отриманих голосів. При цьому встановлюється мінімальний поріг голосів, який треба подолати, щоб потрапити до складу представницького органу. Голоси партій, які цього завдання не виконали, пропорційно розподіляються між переможцями.

Іншим різновидом цієї системи є модель з відкритими списками. За її умов партія пропонує свою частину в єдиному загальнонаціональному окрузі, а також списки своїх кандидатів по одномандатних округах. Виборці, обираючи певну партію, також мають можливість проголосувати за її кандидатів у конкретному окрузі. Така система є більш прозорою і враховує позиції виборців щодо особистостей окремих кандидатів. Результати виборів визначаються за підсумками голосування за партії, а також за тими перевагами, яким відзначили виборці по окремих персоналіях. За цієї моделі партіям необхідно уважно ставитися до питання висунення своїх кандидатів по виборчих округах. Можливо попередньо є потреба провести голосування за принципом праймеріз.

Коли партії, щоб не розпаятися, визначають одного кандидата, якого вони висувають в окрузі і який має реальні шанси на перемогу. Пропорційна система є поширеною в країнах континентальної Європи. Її поява саме в них зумовлюється масштабними історичними передумовами. Ці країни пройшли всі етапи суспільної еволюції. В них у всій повноті і з усіма суперечностями були реалізовані принципи феодалізму. В них існувала система абсолютистської монархії. Зрештою в них відбувалися жорстокі класові бої, радикальні соціальні революції. В їхніх суспільствах так і не склався хоч якийсь консенсус щодо розвитку суспільства, до речі, і по цей час. Навіть в межах одного класу були значні розбіжності з цього приводу. Як наслідок в них склалася багатопартійна система фрагментованого типу. В ній представлені політичні партії з усіма варіантами ідеологій: від крайньо лівих до крайньо правих. Причому з приблизно однаковим за кількістю електоратом.

Пропорційна система зовнішньо виглядає більш привабливою за можливостями справедливого суспільних поглядів у представницьких органах. Але є проблеми організаційного характеру. За відсутності домінуючих партій потрібно формувати парламентські коаліції, які за відсутності чітких принципів взаємодії та домовленостей не матимуть стабільного характеру. Також є певна загроза приходу до влади радикальних партій в разі суспільних криз. До речі таку ситуацію можна спостерігати в сучасних Німеччині та Франції. В цих країнах на останніх парламентських виборах значну підтримку електорату отримали відповідно Альтернатива для Німеччини та Національне об'єднання. Для зняття гостроти можливих протистоянь була запропонована проміжна модель – змішана. Її запровадження, на думку її прихильників, була зумовлена прагненням знизити недоліки та посилити переваги двох попередніх систем. Реалізація змішаної форми здійснюється за різними принципами. Все залежить від структури парламенту. У двопалатному нижня обирається за пропорційною системою, а верхня формується за мажоритарною за принципом рівного представництва від регіонів. При однопалатному парламенті половина складу визначається на основі пропорційного представництва партій (блоків партій), а

інша половина обирається в одномандатних мажоритарних округах. Є різні варіанти розподілу депутатських місць у представницьких органах. Але загалом працює саме зазначена схема.

Отже, різні моделі виборчих систем сформувалися історично. Вони відображають особливості політичної культури різних суспільств. Вони мають різні засади визначення результатів виборів з подальшою трансформацією у розподіл депутатських місць. Кожна з моделей відображає історичні особливості різних країн, зокрема, їхні історичні традиції, особливості суспільних процесів в історичному контексті, наявність чи відсутність радикальних суспільних протистоянь і соціальних революцій. Важливе значення має специфіка політичної культури різних суспільств. Наявність мажоритарних і пропорційних форм виборчої системи також взаємопов'язане з типом партійної системи. Так, двопартійна партійність зумовлює наявність мажоритарної системи. Багатопартійність різного типу сприяє розвитку пропорційної системи. Демократичні країни в її рамках поступово відмовляються від моделі закритих списків і переходять до моделі відкритих, за якої виборці можуть обирати конкретних кандидатів в рамках запропонованих партіями списків.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Історичні аспекти становлення виборчої системи України

Становлення державної незалежності доцільно безпосередньо ототожнювати з формуванням нової, більш демократичної системи виборів. Формально перші такі вибори пов'язані з реформою виборчої системи Радянського Союзу. Так, ще у 1989 році відбулися вибори народних депутатів та початок роботи З'їзду народних депутатів СРСР. Ті вибори, звичайно, були далекими від демократичного ідеалу. Значна їх частина безпосередньо визначалася так званими громадськими організаціями. Але все ж радянські громадяни вперше побачили альтернативні, конкурентні і загалом прозорі вибори. Значна частина обраних депутатів опозиційного до правлячої комуністичної партії спрямування. Деякі кандидати, які перемогли і стали депутатами, проголошували відверто антирадянські та антикомуністичні програми. Певна частина з них представляла Україну. Вони склали важливу частину опозиційного табору.

Наступним етапом подальшої розбудови виборчої системи України, звичайно, слід визначити вибори до Верховної Ради Української РСР, які відбулися у березні 1990 року. Вони відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Обралися 450 депутатів. Тобто територіально Україна була поділена на 450 виборчих округів з приблизно однаковою кількістю виборців (близько 100 тисяч). Загалом вибори мали демократичний і конкурентний характер, а сама виборча кампанія була достатньо прозорою. Результати виборів були цілком передбачувані. Більшість отримали представники партійно-радянського апарату та потужного промислового директорату. Але близько третини депутатського складу склали представники опозиції. Обранці зі Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської у своїй більшості у минулому були дисидентами. Вони одразу проголосили своєю стратегічною метою

проголошення державної незалежності України. Але в лавах опозиції перебували також представники центральних, східних та південних областей. Їхні погляди не мали такого радикального характеру. Вони більшою мірою виступали за демократизацію політичної системи, проведення економічних реформ.

Опозиція одразу набула свого організаційного оформлення і склала депутатську групу Народна Рада. До неї належали 125 депутатів (Львівська область – 24, Київ – 17, Івано-Франківська область – 11, Харківська область – 10). Незважаючи на певне протистояння між депутатськими таборами, все ж певний консенсус між ними склався з принципових питань подальшого державотворення. Так, влітку 1990 року було ухвалено Декларацію про державний суверенітет України та закон «Про економічну самостійність України». Тобто, певна спрямованість на поступову суверенізацію України набула певного оформлення. Зрештою саме перший склад Верховної Ради демократичного скликання ухвалив Акт проголошення державної незалежності України.

А далі в лавах українського парламенту склалися суттєві проблеми. На процесах становлення нової держави суттєвим чином позначилася тотальна всеохоплююча соціально-економічна криза, яка поступово переростала в політичну. Суттєві суперечності виникли вже в лавах самої опозиції. Проблеми зумовлювалися необхідністю сформуванню своє ставлення до чинної влади, в якій домінували представники колишньої партійно-радянської системи і так званого «червоного директорату». Серед опозиції постало питання чи підтримувати владу, чи все таки зберігати позиційні позиції. Взагалі поширювалася точка зору, якщо ти в опозиції до влади, то та в опозиції і до держави.

Все це позначилося на стані та рівні життя українських громадян. Особливо складний стан склався у вугільній галузі. У 1993 році пройшли масштабні шахтарські страйки. Під їх тиском Верховна Рада ухвалила рішення про проведення дострокових парламентських і президентських виборів у 1994 року. Вибори відбувалися, як і попередні, за мажоритарною системою абсолютної більшості. До того ж необхідно було дотримуватися умов виборчої

явки мінімум у 50 %. Тому у деяких округах вибори були визнані такими, що не відбулися. Тому були повторні висунення кандидатів, переголосування. До речі, всі 450 депутатів так і не були обрані. Слід зазначити, що ці вибори відбулися в рамках типових для країн перехідного типу «виборів розчарування». Таке явище має місце на других виборах після здійснення демократизації політичної системи та проведення перших економічних реформ. Досить часто наслідками стає зниження життєвого рівня більшості громадян. Тому на таких виборах перемогу здобувають представники лівих партій. В Україні ситуація була дещо іншою. Влада залишилася та сама. Демократичні сили залишилися поза її межами. В їх лавах також була відсутня згода щодо подальшої політики. У підсумку більшість депутатських місць здобули кандидати від лівих партій (Комуністична, Соціалістична, Селянська). Але вони також не мали сумарно контрольного пакету. Реальна більшість належала позапартійним з лав колишнього партійно-радянського апарату, промислово-аграрного директорату. Президентом було обрано представника саме директорату Леоніда Кучму.

В нього одразу склалися складні відносини з парламентом та його спікером соціалістом Олександром Морозом. Новообраний президент одразу виявив прагнення побудувати ієрархізовану структуру виконавчої влади, підпорядковану йому особисто. Верховна Рада та її керівництво прагнуло відновити радянську модель, побудовану на засадах вертикалі рад – від Верховної до сільської. Протистояння інколи набувало гострих форм. 8 червня 1995 році було підписано Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Він передбачав встановлення президентсько-парламентської моделі організації влади. На певний час гостроту суперечностей було знято.

Але протистояння тривало. Остаточо воно було припинено 28 червня 1996 року прийняттям Конституції України. Було встановлено президентсько-парламентську модель організації влади. Ще одним важливим аспектом

діяльності тодішнього депутатського складу Верховної Ради стало досягнення згоди щодо запровадження змішаної системи проведення виборів парламенту. На той момент політичні партії остаточно сформувалися як провідні політичні актори. Їхні політичні ідеології оформилися, а організаційна будова набула структурованого вигляду. Всі провідні політичні діячі визначилися зі своєю партійною ідентичністю. Тому питання безпосереднього залучення партій до полікотворчого процесу і участі виборах назріло і потребувало негайного вирішення.

У 1997 році було ухвалено новий закон «Про вибори народних депутатів», за якого вибори мали проходити за змішаною виборчою системою. Тобто, 225 депутатів – в одномандатних мажоритарних округах, інші 225 – за пропорційними партійними списками. Особливістю цих виборів стало зняття потреби мінімальної явки у 50 % в одномандатних округах. Партійна частина обиралась за варіантом «закритих списків». Нові вибори відбулися у березні 1998 року. За партійними списками місця у Верховній Раді здобули представники таких партій і блоків: Комуністична партія – 121 мандат, Народний Рух – 46, виборчий блок Соціалістичної і Селянської партій – 34, Народно-демократична партія – 28, ВО «Громада» - 24. Партія Зелених – 19, Прогресивна соціалістична – 17, Соціал-демократична (об'єднана) – 16.

Підсумки були досить цікавими. Якщо результати партій, які були давніми учасниками виборчих процесів були передбачуваними, то деякі мали несподіваний характер. Так, неочікувано досягли певного електорального успіху «зелені» загалом за рахунок вдалої медіа кампанії – «нас уже не 52 мільйони». Вперше була здійснена спроба створити так звану «партію влади». В її ролі виступила Народно-демократична партія. Але зважаючи на її незначний результат, вона не змогла довести хоч якійсь рівень популярності. Навпаки антирейтинг був дуже високим. Всеукраїнське об'єднання «Громада» виявила лише регіональну прихильність серед виборців Дніпропетровської області. Ну і дві останні в цьому переліку ледве «проповзли» прохідний бар'єр. І то, на думку деяких аналітиків, не без виборчих махінацій. Вони загалом зіграли на боці

влади. Але, якщо оцінювати вибори в цілому, то вони загалом відображали електоральні уподобання тодішнього українського суспільства. Варто зробити застереження, що результати виборів за партійними списками були дещо «підкориговані» мажоритарщиками. Часто в одному і тому самому регіону вибори в округах та за списками мали протилежний характер. Так, наприклад, у Полтавській області за списками соціалісти і комуністи разом набрали близько 50 % голосів виборців. А в одномандатних округах переміг тільки один соціаліст. Більшість набрали представники олігархату, які могли провести газ в село та вирішити інші житлово-комунальні проблеми українців. Власне склад парламенту вийшов досить фрагментованим. Тим більше, депутатам було надане право переходити з фракції у фракцію. Тому більшість не мала сталого характеру. Лише в кінці 2000 року оформилася пропрезидентська більшість. Ліві партії поступово втрачали свою популярність серед виборців.

Перед наступними виборами було ухвалено закон «Про політичні партії України». Він сприяв певному впорядкуванню структурної будови партій, кількісні вимоги щодо її складу. У тому ж 2001 році було ухвалено новий закон «Про вибори народних депутатів України». В ньому було повторено змішану модель виборчої системи. Вибори за цим законом відбулися у березні 2002 року. Лінія протистояння на них суттєво змінилася. Якщо на попередніх виборах розкол відбувався на лівих і решту. То тепер на політичну арену вийшла потужна політична сила під умовною назвою «націонал-демократи». Її представляли блок партій «Наша Україна» на чолі з экс-прем'єр міністром Віктором Ющенком та Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» на чолі з Юлією Тимошенко. Їм протистояла правляча коаліція «За єдину Україну». Переможцем стала «Наша Україна» – 23,57 %. Комуністи набрали майже 20%. Але маленька кількість переможців в одномандатних округах не дала їм змогу створити значущу фракцію. Основне протистояння відбувалося між «Нашою Україною» та провладним блоком. Одразу намітилася тенденція на масові переходи депутатів, як мажоритарщиків, так і списочників до блоку «За єдину Україну». Подальша парламентська діяльність значно спотворила результати народного

волевиявлення. Міжфракційні переходи суттєво посилили владний блок, який мав змогу одноосібно формувати уряд. На діяльність парламенту істотним чином позначилися всі процеси, пов'язані з президентськими виборами 2004 року.

Наступні вибори (2006 року) відбувалися в рамках нової форми правління та виборчої системи. Відповідно до змін до Конституції Україна ставала парламентсько-президентською системою. А вибори до Верховної Ради мали відбуватися за чистою пропорційною системою, щоправда, із закритими списками. Основними опонентами на виборах стали політичні партії, які входили до «помаранчевої» коаліції, «Наша Україна» та «Батьківщина», і Партія регіонів, яка об'єднала у своїх лавах прихильників Віктора Януковича. Більшість отримали регіонали. Але коаліційно більшість склали «Наша Україна», «Батьківщина» та соціалісти, які на момент виборів належали до табору «помаранчевих». Специфікою цих виборів стало те, що саме за їх результатами визначався уряд. Саме парламентська більшість пропонувала президенту кандидатуру прем'єра. І у вирішальний момент соціалісти перейшли на бік регіоналів. Це дозволило їх голові Олександру Морозу очолити парламент. Щоправда, таки «фінт» коштував йому та його партії політичного майбутнього. Соціалістична партія більше ніколи не обиралася до Верховної Ради і фактично припинила своє існування.

Уряд очолив голова регіоналів Янукович. І в парламенті знову почалися міжфракційні міграції, що цього разу суворо заборонялося Конституцією. Жорстке протистояння між президентом на парламентсько-урядовою коаліцією спричинило розпуск Верховної Ради і проведення дострокових виборів до її складу у 2007 році. У новому складі більшість отримала коаліція «Нашої України» і «Батьківщини». Уряд очолила Юлія Тимошенко. Але суперечності тепер уже розвивалися між президентом і урядом. Це зумовило перемогу на президентських виборах Януковича. Відбулося нове переформатування парламенту. Фракція регіоналів значно збільшилася. Дозволи на переходи дав Конституційний Суд, до речі, на порушення самої Конституції. Отже, починаючи з 2012 року одноосібно правлячою стала партія регіонів.

Вибори 2012 року знову відбувалися за змішаною системою. Правляча сила, відчуваючи невпевненість своїх позицій, вирішила підстрахуватися за рахунок мажоритарників. В принципі так воно і вийшло. В рамках пропорційної системи перемогла опозиція у складі «Батьківщини», «Удару» і «Свободи». По одномандатних округах вони загалом дійшли згоди щодо висунення єдиних кандидатів. І це дало змогу досягти певного електорального успіху. Але переможців в мажоритарних округах більше виявилось у регіоналів. Недостаючі голоси додали комуністи.

Склад Верховної Ради від 2012 року виявився найбільш конфліктним. Розколи там були найжорсткіші. На цьому фоні було ухвалено сумнозвісний закон «Про основні засади мовної політики», який посилив розкол у суспільстві. Апофеозом посиленого суспільного протистояння стала відмова уряду Азарова підписувати угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Це спричинило масові акції протесту в українському суспільстві. Вони стали реакцією на всю державну політику партії регіонів. Далі відбулися події Революції гідності, анексія Криму і початок гібридної війни росії проти України. На цьому фоні відбулася зміна влади. Було проведено вибори президента, Верховної Ради. Влада повністю перейшла до прихильників європейського вектору зовнішньої політики та демократичного розвитку України.

Зрозуміло, що діяльність Верховної Ради у 2014-2019 роках відбувалася в складних умовах гібридної війни. Але також позначилося, мабуть, традиційне для українського політикуму протистояння, навіть, якщо вони сповідують спільні цінності. На думку автора, передумовою поразки влади на виборах 2019 року стали великі сподівання, які покладалися на них у 2014 році. Залишилося найбільш болюче для України питання політичної корупції. Також питання військової безпеки теж потребувала негайного вирішення. Весь комплекс сформованих проблем зумовив перемогу на президентських виборах Володимира Зеленського та партії «Слуга народу». Також у суспільстві існував певний попит на нові обличчя, несистемних політиків. Звичайно, складно оцінювати діяльність цієї влади в нинішніх умовах. Повномасштабна війна не

дає змоги визначити дійсні можливості політиків. До того ж ні президентські, ні парламентські вибори не можуть проводитися в умовах воєнного стану. Так само важко передбачити, коли з'явиться можливість для проведення виборів. Але аналізуючи перебіг виборчого процесу, варто відзначити ухвалення Виборчого Кодексу України у 2019 році. В ньому інтегровані всі види виборів. Такий підхід є цілком доцільним. Він передбачає проведення виборів до Верховної Ради за пропорційною системою відкритих списків. Вона оцінюється як більш демократична. Хочеться сподіватися, що парламент, сформований на її основі, буде більш дієздатним і відповідальним.

2.2. Участь політичних партій України у виборчих процесах

Щодо становлення політичних партій в Україні немає єдиного підходу. Розбіжності полягають у тому, які історичний факт брати за точку відрахунку. Автор вважає за потрібне врахувати історичні аспекти цього процесу. Тобто, аналіз становлення інституту політичних партій розпочати від виникнення перших партій в рамках Австрійської та Російської імперій на межі XIX-XX століть. «Витоки формування політичних партій України припадають на середину XIX ст. Першою політичною партією європейського зразка на українських землях прийнято вважати Руську українську радикальну партію, яку наприкінці 1890 р. організували відомі українські письменники, вчені та громадські діячі М. Павлик, І. Франко, Є. Левицький, Т. Окуневський, В. Охримович. Соціальною опорою партії визнавалося селянство» [21, с. 284]. В підросійській Україні ситуація була дещо іншою. В Австрії були деякі елементи конституційної монархії. Партії мали деякі можливості впливати на державну політику.

В складі російської імперії у 1905 році була спроба запровадити деякі елементи конституціоналізму. Було створено представницький орган – Державну Думу. Щоправда, з досить обмеженими, дорадчими функціями. Тим

не менше перші партії на тій території України створювалися. Проте на відміну від Австро-Угорщини вони були нелегальними. «На східноукраїнських землях про партійне життя можна говорити з часу створення Революційної української партії, установчий з'їзд якої відбувся 11 лютого 1900 р. у Харкові» [21, с. 284]. У подальшому вона пережила значну кількість трансформацій, коли він від неї від'єднувалися партії, які почали сповідувати більш радикальну, або, навпаки помірковану ідеологію. «В 1902 р. з неї була утворена Українська народна партія. У 1903 р. від РУП відкололася Українська соціалістична партія. Восени 1904 р. була створена Українська Демократична партія. Програма даної партії містила як політичні (парламентський лад, автономія) так і економічні вимоги (8-годинний робочий день, державна пенсія німецьким тощо). Згодом з її лав вийшли представники радикального крила, які утворили Українську Радикальну партію. Восени 1905 року ці партії провели об'єднавчий з'їзд і утворили Українську Демократичну Радикальну партію (УДРП), яка об'єднала значну частину національно свідомих елементів. У грудні 1904 р. утворилася Українська Соціал-Демократична Спілка» [21, с. 285]. Тобто, тодішня українська політична палітра була досить строкатою. Щоправда, сфера їхньої діяльності обмежувалася просвітництвом. Жодної можливості хоч якось впливати на політичні процеси у них не було.

У подальшому зазначені партії пройшли різноманітні процеси своїх реорганізацій. В період національної революції основними діючими партіями, які домінували у складі Центральної Ради, а пізніше Директорії, були соціал-демократи та соціал-революціонери. Але їхня політична діяльність не призвела до створення повноцінної держави, оскільки вони перебували у полоні своїх ідеологічних ілюзій. Поразка національної революції призвела до ліквідації усіх партій в радянській Україні. У міжвоєнній Польщі українські партії мали легальну можливість для своєї діяльності. Деякі з них входили до складу польського Сейму, наприклад, Українське національно-демократичне об'єднання. Ця партія була цілком лояльною до польської держави. Натомість націонал-радикали з Організації українських націоналістів послідовно виступали

за створення української незалежної держави. Загалом слід констатувати факт, що жодна історична політична партія України не збереглася. Хіба, що деякі послідовники ОУН у пізніший період створювали партії зі схожими ідеологічними переконаннями.

Наступним етапом становлення української багатопартійності слід відзначити межу 1980-1990-х років. В цей час у колишньому Радянському Союзі відбувалися бурхливі політичні процеси, пов'язані із загальною демократизацією громадсько-політичного життя. В цей час радянські республіки отримали можливість на своє подальше політико-державне самовизначення. Паралельно створювалися перші політичні партії України. У своїй більшості вони займали чітко визначену антирадянську антикомуністичну позицію. Це було зрозуміло, оскільки вони мали дисидентське походження. Перші українські політичні об'єднання виникали на фоні не вирішених проблем, зокрема, екологічних, мовно-культурних тощо. «Виникнення Товариства української мови, «Меморіалу», «Зеленого Світу» свідчило про значну політизацію суспільства, його потенційну готовність до створення всеукраїнського політичного об'єднання. В цьому ж часі відбувається організаційне оформлення й інших форм соціальної самодіяльності населення» [21, с. 289].

Початком організованої багатопартійності в Україні, на думку автора, слід вважати створення Народного Руху України у вересні 1989 року. «Легалізацію політичного плюралізму в Україні більшість дослідників пов'язують з утворенням Народного Руху України. До його організаційного оформлення в різних регіонах України виникають об'єднання, які ставлять собі за мету створення широкого загальнодемократичного руху» [21, с. 290]. Організаційне оформлення НРУ завершилось установчим з'їздом, який відбувся 8-10 вересня 1989 року. На першому етапі Руху вдалося об'єднати людей найрізноманітніших політичних поглядів – від комуністів-реформаторів до націонал-радикалів. «Це був час консолідації суспільно-політичних організацій, груп і окремих людей на ґрунті необхідності боротьби за національне, духовне, економічне і політичне відродження України. Участь письменників, літераторів, відомих всій Україні

(таких як філософ Мирослав Попович) надали ідеї Руху своєї «легітимності», дозволили залучити до Руху більшу кількість людей, ніж ту яку могли на той час повести за собою дисиденти-правозахисники. Поява і діяльність Руху засвідчили, що монополії КПРС в політичній сфері прийшов кінець. Разом з тим з початку створення Руху, в ньому існували різні політичні напрями, об'єднані ідеєю національного відродження та антикомунізму, що заклало підвалини для створення нових партій на базі Руху» [21, с. 290].

Першою «пробою сил» для новостворених партійних організацій стали вибори до Верховної Ради у березні 1990 року. Зрозуміло, що в умовах однопартійної системи і всевладдя комуністичної партії саме вона отримала беззаперечну перемогу на тодішніх виборах. Але ж при цьому слід визначити, що і конкурентів у вигляді організаційно оформлених партій не було. Тому власне результати кандидатів, так чи інакше дотичних до Руху, можна назвати електоральним успіхом. Опозиційні сили отримали приблизно третину парламентських місць. Це дало змогу суттєво впливати на парламентський порядок денний. Зокрема, були ухвалені закони, які мали чітку спрямованість на формування у подальшому суверенної держави. Тобто, і представники правлячих кіл також почали чіткіше визначати свої пріоритети.

Можна сказати, що розвиток політичних партій як важливих суб'єктів політики загалом відповідав досвіду інших країн перехідного типу. «Досвід формування багатопартійності в Україні, ще раз підтвердив обґрунтованість двоетапної схеми переходу від тоталітаризму до демократії, де на I етапі відбувається об'єднання всіх значних опозиційних груп для боротьби з комуністами, а на II етапі - відбувається диференціація руху на різні політичні сили і справжня політична дискусія, притаманна плюралістичній системі» [21, с. 291]. В рамках опозиційного до правлячого режиму руху почали організаційно виокремлюватися політичні об'єднання різних ідеологічних спрямувань. Навіть в лавах комуністичної партії була створена Демократична платформа. У складі націонал-демократів також був досить різноманітний ідеологічний спектр: ліберал-демократи, помірковані націонал-демократи, націонал-радикали.

Правове оформлення політичних партій у тодішній Україні пов'язане з двома законами. Закон «Про вибори до Верховної Ради УРСР» передбачав реальну альтернативність і конкурентність виборчої боротьби. Також опозиційним силам була надана можливість висувати кандидатів, а головне, брати участь у формуванні виборчих комісій. Іншим слід відзначити закон «Про об'єднання громадян» від 1992 року. В ньому вперше було оформлено правовий статус політичної партії і відокремлено її від громадської організації. «Політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі» [25]. Тобто, партія визнавалася не просто представницькою організацією, а насамперед важливим і невід'ємним механізмом формування і реалізації державної політики.

На подальшій участі політичних партій у виборчому процесі безпосереднім чином позначався загальний стан українського суспільстві. Його визначальною характеристикою стали досить тривала і тотальна соціально-економічна криза, які охопила всі сфери суспільного життя. Тому на виборах протягом 1990-х років певну перевагу мали ліві політичні партії: комуністична, соціалістична, селянська, прогресивна соціалістична. Виборчі протистояння протягом 1994-1999 років відбувалися на зламі ліві-праві (куди належало багато партій різного спрямування). Але з упорядкуванням суспільного життя, зміною структури виборців їхні пріоритети змінилися. На політичну арену активно вийшли націонал-демократи, які також сповідували проєвропейське спрямування зовнішньої політики України. Їм протистояли олігархічні сили, які мали проросійську спрямованість.

Власне питання зовнішньополітичної стратегії країни та мовної ідентичності стали ключовими у виборчих протистояннях. Проросійські політики та їхні виборці об'єдналися навколо партії регіонів. До неї тяжіли і комуністи, які остаточно відмовилися від своїх антиолігархічних гасел і стали на

відверто проросійські позиції. З іншого боку націонал-демократичний проєвропейський табір, який спочатку складала «помаранчева коаліція», яка згодом зазнала розпаду. На парламентських виборах 2012 року цей табір представили «Батьківщина», «Удар» і «Свобода». Разом вони набрали близько 50 % голосів виборців. Але за рахунок депутатів-мажоритарщиків та депутатів-комуністів регіонали отримали необхідну більшість і фактично встановили своє одноосібне правління. Період роботи Верховної Ради 2012-2013 років відзначилося найжорстокішими протистояннями як у лавах парламенту, так і в суспільстві.

Події Революції гідності і гібридна війна суттєво змінили уподобання українських виборців і відповідно розташування політичних партій. Проросійські партії остаточно втратили свої позиції. Але навіть серед партій проєвропейської спрямованості спостерігалася відсутність консенсусу з питань зовнішньої і внутрішньої політики. Що і відзначилося на результатах президентських і парламентських виборів 2019 року. Повномасштабна російська агресія взагалі радикально змінила партійну побудову України. Наслідки нового розташування партій будуть відзначені на перших повоєнних виборах.

Отже, виборча система України пройшла досить тривалу і за часом, і за внутрішнім змістом еволюцію. Були апробовані всі існуючі моделі. У Виборчому Кодексі відзначена пропорційна система із відкритими списками, яка вважається більш демократичною. Політичним партіям слід врахувати, що українські виборці висуватимуть до них суттєво інші вимоги, ніж раніше. Тому і принципи взаємодії між ними матимуть інший характер.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Місцеві вибори 2020 року в рамках нової виборчої системи

За Виборчим Кодексом 2019 року в Україні було запроваджено пропорційну систему з відкритими списками. Варто зазначити, що вона вперше була випробувана на місцевих виборах у 2015 році, щоправда, у досить своєрідному варіанті. Коли реальні результати волевиявлення могли бути дещо спотвореними. Але для потрапляння у представницький орган кандидату недостатньо було перемогти в конкретному окрузі. Треба було, щоб його партія набрала не менше 5 % загальної кількості голосів виборців в населеному пункті чи регіоні. Тільки в такому разі представники партій мали змогу увійти до представницького органу місцевого самоврядування. Кількість місць була пропорційною загальній кількості голосів виборців. Склалася цікава ситуація, коли депутати з незначною кількістю голосів у своєму окрузі могли обійти переможця голосування в ньому. А кандидати від не впливових партій навіть зі 100 % результатом не потрапляли до представницького органу. Така от парадоксальна ситуація. Це ще раз підтвердило нагальну потребу радикального реформування виборчої системи та виборчого законодавства. Хоча у 2019 вибори депутатів Верховної Ради відбулися за старою змішаною системою.

Отже, 2020 року була запроваджена пропорційна система з відкритими списками. «Набивши гулі за стільки років на різних виборчих системах, їх постійних змінах та перемішуванні, Україна зрештою прийшла до пропорційної виборчої системи із відкритими списками. Ця виборча система була запроваджена в Україні з моменту набуття чинності Виборчим кодексом 1 січня 2020 року і вже восени була апробована на місцевих виборах. Так, більшість колегіальних органів влади тепер обираються саме таким чином: сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить

10 тисяч і більше, районні та обласні ради, а також Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Верховна Рада України» [12]. Вибори до представницьких органів місцевого самоврядування відбулися 25 жовтня 2020 року згідно нової системи, передбаченої у новому Виборчому Кодексі. «Місцеві вибори – 2020, проведені на основі нового законодавства, сформували перелік нових завдань у процесі забезпечення повної відповідності українського виборчого законодавства найкращим демократичним стандартам. Виявлені недоліки законодавства та незадовільні практики мали серйозний характер, які, втім, не перекреслюють досягнення України у сфері забезпечення виборчих прав громадян та вдосконалення низки виборчих процедур» [19, с. 6]. При цьому ще варто зазначити, що згідно нового законодавства, виборчі правопорушення були віднесені до сфери регулювання кримінального законодавства.

У Виборчому кодексі було значно збільшено кількість учасників зі статусом суб'єкта виборчого процесу. Відповідно статті 22 Виборчого кодексу ними визнавалися «1) виборець, який має право голосу на відповідних виборах; 2) виборча комісія, уповноважена здійснювати підготовку і проведення відповідних виборів; 3) партія (організація партії), яка висунула кандидатів на відповідних виборах; 4) кандидат, зареєстрований для участі у відповідних виборах у порядку, встановленому цим Кодексом; 5) офіційний спостерігач від кандидата чи партії (організації партії) – суб'єкта відповідного виборчого процесу або від громадської організації» [5]. Також було вдосконалено процес інформаційного забезпечення виборчого процесу. Згідно статті 48 цей процес складається з таких елементів.: «1) виборчі права громадян та способи їх здійснення і захисту; 2) можливість та процедури перевірки включення себе та інших виборців до Державного реєстру виборців та списків виборців на виборчих дільницях; 3) можливість та порядок зміни виборцю місця голосування (виборчої дільниці) без зміни виборчої адреси; 4) адресу місцезнаходження окружної та дільничної виборчих комісій виборчої дільниці, до якої належить виборча адреса виборця; 5) адресу приміщення для голосування, дату та час голосування; 6) підстави та процедури отримання можливості голосувати за

місцем перебування; 7) процедуру голосування та спосіб заповнення виборчого бюлетеня; 8) право на оскарження порушень своїх виборчих прав та способи здійснення цього права; 9) відповідальність за порушення законодавства про вибори» [5]. Тобто, загалом варто відзначити більшу демократичність виборчих процедур за новим Виборчим Кодексом.

Були більш деталізовані форми виборчої агітації. Відповідно до статті 51 до неї належали такі заходи: збори громадян, інші зустрічі з виборцями; мітинги, походи, демонстрації; публічні дебати, дискусії, «круглі столи», прес-конференції щодо положень передвиборних програм та політичної діяльності кандидатів, партій; оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень; виборчі листівки, плакати та інші друковані агітаційні матеріали чи друковані видання, в яких розташовано матеріали передвиборної агітації; друковані агітаційні матеріали чи політична реклама; концерти, вистави, спортивні змагання, демонстрація фільмів та телепередач, інші публічні заходи; публічні заклики голосувати за або не голосувати за кандидата, партію або публічні оцінки їхньої діяльності; агітаційні намети.

Але головним аспектом стало запровадження пропорційної системи з відкритими списками. Вона передбачає висунення кандидатів до органів місцевого самоврядування лише від місцевих осередків політичних партій. Для самовисуванців можливість балотуватися відсутня. Загалом слід констатувати факт порушення демократичних принципів. Звичайно, є потреба політичної структуризації органів публічної влади будь якого рівня, щоб розуміти, хто несе відповідальність. Але обмеження висуватися позапартійним хоча б в органи місцевого самоврядування є антидемократичним. Тому що в них дещо інші повноваження, ніж, наприклад, у парламенту. Тому тут партійна ідентичність не повинна бути вирішальною при їх формуванні. Щоб потрапити до представницького органу партіям необхідно набрати не менш як 5 % голосів виборців у межах певної адміністративно-територіальної одиниці чи

територіальної громади. Вони поділяються на визначену кількість територіальних округів відповідно до кількості депутатських місць у представницькому органі. Партійні осередки формують два списки: загальний – для адміністративно-територіальної одиниці та окремий для територіальних округів. При голосуванні У виборчих бюлетенях виборець відзначав партію, за яку він хотів проголосувати (будь якою позначкою) і вказати порядковий номер кандидата із запропонованого партією списку по територіальному округу.

Варто підкреслити, що зазначений механізм голосування не мав неоднозначної оцінки з-поміж експертного середовища. «По-перше, дискусійним було питання отримання першим номером виборчого списку партії гарантованого мандата. Як вже зазначалося вище, перший номер списку не закріплювався за жодним із територіальних списків організації партії. По-друге, Виборчий кодекс встановив вимогу для кандидатів подолати внутрішній бар'єр для кандидатів у територіальних списках у вигляді 25 % голосів від виборчої квоти для просування у верхній частині територіального списку. Ті кандидати, які не подолали відповідний бар'єр, розміщувалися у таких списках, відповідно до визначеної партіями черговості. Таким чином, нова виборча система мала обмеження впливу голосування виборців для просування кандидатів у виборчих списках» [19, с. 17]. Отже, потрібно зазначити, що процедура голосування і подальшого підрахунку голосів є достатньо складною для розуміння звичайними громадянами. А також для подальшого визначення підсумку виборів. Тому у після виборчий період тривали численні судові подання і подальші судові процедури із розгляду скарг з цього приводу.

За новим Виборчим Кодексом, завдання якого полягає у здійсненні комплексного регулювання процесів, пов'язаних з усіма видами виборів, та реалізації принципів нової виборчої системи, відбулися поки що одні вибори. Інші виборчі системи пройшли в Україні достатню апробацію і стали об'єктом ґрунтовного аналізу. Дослідники вже відзначили їхні переваги і недоліки. Що стосується згаданих виборів, то відповідна система була вперше реалізована на практиці в Україні. Тому чітко визначити її ефективність складно. Але при цьому

вони представляють суттєвий інтерес як з теоретичної, так і практичної точок зору. Хоча би з тієї причини, що така система застосовується в країнах Європейського Союзу й оцінюється як цілком демократична з точки зору відображення у складі представницьких органів влади дійсних уподобань виборців.

Серед важливих характеристик місцевих виборів слід відзначити дві найбільш значущих. По-перше, це низька явка. У першому турі – 37 %, у другому, коли в окремих містах обирали мерів між двома кандидатами – 29 %. Такий показник з одного боку, викликає непорозуміння, тому що місцеві вибори, здавалося б, стосуються повсякденних інтересів людей більшою мірою, а другий тур, коли обирали голів територіальних громад, відбувався досить швидко. Проте з іншого – підтверджується вже сформована тенденція, що місцеві вибори чомусь викликають у людей менший інтерес. Причому, це властивість є характерною не лише для України.

Іншим аспектом стали результати виборів. Одночасно на місцевих виборах брали участь не лише місцеві організації загальнонаціональних партій, а й так звані регіональні партії. Тобто, ті, які мають реально існуючі структури в одному-двох регіонах і не висувують своїх кандидатів до Верховної Ради. Ця тенденція мала місце і на попередніх виборах, але цього разу мала особливий розмах. Створенням таких партій окремі представники місцевих еліт намагалися підстрахуватися в разі можливої непопулярності загальноукраїнських партійних брендів, гарантовано завести в основному до міських рад обласних центрів виключно своїх представників. Особливо така тенденція підтвердилася на виборах голів територіальних громад, які мали в них значну електоральну підтримку.

Загалом варто визнати перемогу регіональних та місцевих еліт над загальнонаціональними брендами. Причому слід говорити не про абсолютні цифри, а про точкові перемоги у ключових місцях. Якоюсь мірою це можна пояснити прагненням українців отримати не щось нове, як це було на президентських і парламентських виборах 2019 року, а за те, що для них є

зрозумілим, щоб принаймні не було гірше. «До парламентських виборів цей консерватизм може набути крайніх ознак. Відчувши силу, місцеві лідери відчують і надмірні політичні амбіції. І намагатимуться запустити регіональні проекти у самостійні походи до парламенту. Не виключена поява «трансрегіональних» політичних проектів – об'єднання на парламентських виборах місцевих політичних сил, які здобули підтримку в різних регіонах» [22]. Натомість, на думку політолога Володимира Фесенка, «місцеві партії, які не мають суттєвого впливу на виборах парламентських, частіше за все взагалі не беруть в них участь». У соціологічних опитуваннях значна частина респондентів робить інакший вибір в голосуванні за конкретну партію, коли йдеться про місцеві і парламентські вибори одночасно. На загальнонаціональних виборах визначальну роль грають рейтингові політичні лідери і партії, які вони очолюють» [22]. Тобто, місцеві партії не поширяють свою діяльність за межі регіону. А на загальнонаціональних виборах провідну роль гратимуть всеукраїнські бренди.

Щодо визначення рівня демократичності та ефективності зазначено системи виборів, єдиної точки зору немає серед експертів. Як вважає голова громадської організації «Асоціація Політичних Наук» Дмитро Сінченко, «ідею «відкритих списків» було повністю дискредитовано. По факту ми отримали не відкриті списки, а ускладнену звичайну пропорційну систему. Виборець не обирав кандидатів, він вибирав політичну силу, і мандати отримали передусім кандидати, які мали прохідні місця у єдиному виборчому списку. Кандидати, які обійшли лідерів списків, призначених партійними босами, були швидше виключенням із правил, і результати більшості таких кандидатів були отримані через роботу «сіток» і підкуп виборців, який при низькій явці мав вирішальне значення» [22]. На думку автора, така ситуація є своєрідним наслідком «хвороби росту». Пропорційну систему з відкритими списками все ж слід вважати більш демократичною. Оскільки вона дає змогу виборцям обрати не лише більш привабливу для них партію, а також конкретних депутатів в її лавах. У свою чергу партії намагатимуться висунути від себе більш рейтингових кандидатів,

які мають реальний вплив і авторитет серед мешканців округів. Для цього потрібна постійна робота в окрузі, комунікація з виборцями. Це – досить тривалий і складний процес. Він включає взаємодію самого партійного осередку та його представників з громадою, щоб завоювати в неї авторитет та підтвердити своє право відстоювати насамперед її інтереси в органах місцевого самоврядування.

3.2. Основні принципи вдосконалення виборчої системи України

Подальша діяльність з удосконалення виборчої системи має здійснюватися по кількох напрямках. Насамперед це оптимізація самої організації виборчого процесу та відповідних виборчих процедур. Вона має відбуватися в рамках визначеної Виборчим Кодексом пропорційної системи з відкритими списками. Ця система передбачає декілька варіацій подальшого розподілу місць у представницькому згідно результатів виборів. Але найбільш поширеним є різновид, коли депутатські місця займають кандидати, які отримали більшість голосів виборців. До речі така система поступово набуває розповсюдження в країнах Європейського Союзу. Практика її застосування є такою. «Вибори за пропорційною виборчою системою здійснюються у декількох багатомандатних округах, що сприяє забезпеченню зв'язків обраних депутатів із виборцями. Межі таких округів у більшості випадків збігаються з межами регіонів, у кожному з яких розподіляється кількість мандатів, пропорційна до кількості виборців у окрузі» [4, с. 24]. «З метою забезпечення балансу між інтересами партій та виборців при визначенні черговості розподілу мандатів між кандидатами від однієї партії, законодавством багатьох країн, в яких вибори проводяться за пропорційною виборчою системою із відкритими списками, передбачена можливість зміни визначеної партією черговості кандидатів у списку лише за умови отримання відповідним кандидатом певної частки від загальної кількості голосів виборців, поданих за список» [4, с. 25].

До речі така система отримала повну підтримку Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія). В її доповіді «Пропорційні виборчі системи: розподіл мандатів усередині партійних списків (відкриті/закриті списки)» на засіданні Ради за демократичні вибори у м. Страсбург, 23 березня 2015 року було зазначено: «Системи відкритих списків сприяють конкуренції серед висуванців однієї і тієї ж самої партії. У більшості країн це створює стимули для позитивної кампанії кандидатів, які відстоюють програму своєї партії» [10].

Пропорційна система з відкритими списками з'явилася останньою серед інших форм і моделей. Її запровадження відобразило прагнення унеможливити негативні прояви попередніх. Але як і будь яка інша, вона має свої переваги і недоліки. Серед переваг слід відзначити такі. Забезпечення внутрішньопартійної конкуренції та постійного оновлення складу партійних лав відповідно до пріоритетів та голосів виборців. Встановлення певного балансу між партійними програмними настановами та інтересами виборців. «Перевагою системи з відкритими списками у порівнянні із системою із закритими списками є те, що вона обмежує роль партій у визначенні тих кандидатів, які мають бути обрані (оскільки черговість розподілу мандатів між кандидатами від партії визначається виборцями)» [4, с. 19]. Запобігання можливості корупції з боку партійного керівництва, оскільки воно позбавлене можливості впливати на визначення депутатів від партії. «Система з відкритими списками дозволяє більш повно з'ясувати зміст волевиявлення виборців (зокрема, у випадку, якщо виборці мають можливість викреслювати небажаних кандидатів із бюлетеня та віддавати голоси за декількох кандидатів одночасно)» [4, с. 19]. На думку автора, найбільш важливою і суспільно значущою позитивною властивістю цієї системи є те, що вона орієнтує партії та їхні регіональні осередки здійснювати постійний контакт з виборцями, заздалегідь визначати своїх кандидатів в округах та встановлювати їхню відповідальність перед мешканцями округів, готувати свої програми відповідно до потреб та інтересів виборців. Партії мають не просто здійснювати свою діяльність лише під вибори. Вони мають постійно жити інтересами

виборців, наперед готувати програми щодо вирішення проблем життя громад, готувати певні проекти щодо цього, виходити на вибори з програмами конкретних дій.

Загалом позитивні риси системи з відкритими списками переважають гіпотетичні недоліки, які більше пов'язані з процедурами голосування. Насамперед це стосується місцевих виборів. Звичайно, партіям як колективному організаційно оформленому речнику інтересів соціальних груп і верств, необхідно надати можливості реалізації своєї політики, крім загальнонаціонального, також на регіональному і місцевому рівнях. Але при цьому їхні представники мають чітко усвідомлювати, кого вони представляють. «Насправді ж місцеве самоврядування – це, насамперед, водопостачання, каналізація, утримання житлових будинків, транспорт, об'єкти торгівлі тощо. Ніхто, крім органів самоврядування, не може забезпечити цього комплексу заходів. Партії використовують риторичку загальнодержавного характеру і дуже зрідка проявляють ініціативи у питаннях муніципальних. Голосуючи на місцевому рівні за партійними списками, громадяни вибирають не сумлінних виконавців, що забезпечують утримання інфраструктури міста, а за бренд певної політичної сили, від чого в місті не стане чистіше і тепліше» [22, с. 178].

Зрозуміло, що реалізація цієї форми виборчої системи потребує її певного вдосконалення. Зокрема, є потреба здійснення таких заходів. «Оптимізація виборчого законодавства дасть змогу значно демократизувати виборчий процес, зробити владу більш відповідальною, ближчою до суспільства, зміцнить довіру до неї. Головне – така система сама підштовхуватиме великі партії до активізації діалогу з населенням, наприклад, у вигляді проведення «праймеріз» (зادля визначення, яких кандидатів вигідно взагалі виставляти в список)» [22, с. 184]. Така постановка викликає ще один важливий механізм виборчих процедур. Це – процедура так званих «праймеріз». Вона не передбачена у Виборчому Кодексі, а тому законодавчо не регулюється. При цьому немає жодних заборон партіям проводити попередній огляд свого складу для визначення найбільш достойних представників для висунення їх кандидатами до органів влади. В цій ситуації

головну роль відіграють громадяни як потенційні виборці. Шляхом неформального голосування вони визначають рейтинг відомості і популярності кандидатів від партій. Користуючись отриманою інформацією партіям легше висувати своїх кандидатів в органи влади різних рівнів.

Іншим важливим напрямом вдосконалення виборчої системи як складного механізму є впровадження окремих виборчих процедур, пов'язаних зі здійсненням різних складників виборчого процесу. До речі відповідні зміни мають бути впроваджені і на нормативному рівні. Насамперед йдеться про передвиборчу агітацію. На думку автора, є потреба законодавчої регламентації передвиборчої агітації. В нинішньому варіанті встановлюються так звані «рамкові правила» проведення відповідних заходів. Передбачені заборони стосовно окремих форм. Але кандидати навчилися їх легко обходити. Якщо захід не можна провести від імені конкретного кандидата чи політичної партії, яку він представляє, то легко зробити «під патронатом» громадської організації чи благодійного фонду. Їхній зв'язок з кандидатом встановити майже неможливо.

Тому необхідно заборонити на законодавчому рівні таку активізацію «благодійної» діяльності. Кандидат (у депутати чи голови територіальної громади) мають обов'язково проводити зустрічі з виборцями. Про це має потурбуватися відповідна виборча комісія. На цих зустрічах кандидати мають інформувати людей про свої програми, заходи, які буде здійснювати під час перебування на посаді. Кандидати обов'язково мають представляти виборчі програми для публічного ознайомлення. Тобто, вибори мають бути не лише змаганнями особистостей, а також їхніх програм. Програма теж повинна мати чітку структуру. Вона має містити бачення кандидатом шляхів подальшого розвитку країни, територіальної громади чи регіону.

Необхідно створити можливості для повноцінної інформаційної взаємодії між кандидатами, депутатами посадовими особами органів влади : як центральної, так і місцевої. Зрозуміло, що на місцевому рівні це зробити простіше та ефективніше. Тому запровадження нових механізмів виборчих процедур на перших етапах доцільніше робити на місцевому рівні. До

недавнього часу усі функції інформаційного забезпечення політики здійснювали традиційні засоби масової інформації: преса, радіо, телебачення. Але інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу зумовив появу нових інформаційно-комунікаційних технологій, які створили принципово нові можливості для сприяння взаємодії між основними політичними акторами. Така взаємодія набула вже багатостороннього характеру.

Отже, пропорційна система з відкритими списками пройшла процедуру своєї апробації в Україні. Вона визнана як достатньо демократична, оскільки урізноманітнює можливості вибору. Виборець визначається зі своїм партійним уподобанням, а також має змогу обрати конкретного кандидата в списку партій. Це більш демократично, ніж закриті списки, коли виборець не може впливати на персональний склад партійної фракції. З іншого боку проведені вибори виявили ряд проблемних моментів виборчого процесу. Їхнє розв'язання цілком можливе в рамках існуючих норм. Насамперед йдеться про вдосконалення процедур виборчої агітації. Мають бути встановлені постійно діючі канали комунікації між виборцями і кандидатами. Кандидати мають інформувати виборців про свої програми. За допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій такі канали можуть функціонувати в постійно діючому режимі. Тобто, виборчі кампанії мають бути максимально прозорими і демократичними. Такі завдання реалізуються через забезпечення постійної взаємодії виборців з кандидатами.

ВИСНОВКИ

Різні моделі виборчих систем сформувалися історично. Вони відображають особливості політичної культури різних суспільств. Вони мають різні засади визначення результатів виборів з подальшою трансформацією у розподіл депутатських місць. Кожна з моделей відображає історичні особливості різних країн, зокрема, їхні історичні традиції, особливості суспільних процесів в історичному контексті, наявність чи відсутність радикальних суспільних протистоянь і соціальних революцій. Важливе значення має специфіка політичної культури різних суспільств. Наявність мажоритарних і пропорційних форм виборчої системи також взаємопов'язане з типом партійної системи. Так, двопартійна партійність зумовлює наявність мажоритарної системи. Багатопартійність різного типу сприяє розвитку пропорційної системи. Демократичні країни в її рамках поступово відмовляються від моделі закритих списків і переходять до моделі відкритих, за якої виборці можуть обирати конкретних кандидатів в рамках запропонованих партіями списків.

Виборча система України пройшла досить тривалу і за часом, і за внутрішнім змістом еволюцію. Були апробовані всі існуючі моделі. У Виборчому Кодексі відзначена пропорційна система із відкритими списками, яка вважається більш демократичною. Політичним партіям слід врахувати, що українські виборці висуватимуть до них суттєво інші вимоги, ніж раніше. Тому і принципи взаємодії між ними матимуть інший характер.

Пропорційна система з відкритими списками пройшла процедуру своєї апробації в Україні. Вона визнана як достатньо демократична, оскільки урізноманітнює можливості вибору. Виборець визначається зі своїм партійним уподобанням, а також має змогу обрати конкретного кандидата в списку партій. Це більш демократично, ніж закриті списки, коли виборець не може впливати на персональний склад партійної фракції. З іншого боку проведені вибори виявили ряд проблемних моментів виборчого процесу. Їхнє розв'язання цілком можливе в рамках існуючих норм. Насамперед йдеться про вдосконалення процедур

виборчої агітації. Мають бути встановлені постійно діючі канали комунікації між виборцями і кандидатами. Кандидати мають інформувати виборців про свої програми. За допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій такі канали можуть функціонувати в постійно діючому режимі. Тобто, виборчі кампанії мають бути максимально прозорими і демократичними. Такі завдання реалізуються через забезпечення постійної взаємодії виборців з кандидатами. Також є доцільність застосувати процедури «праймеріз», за допомогою яких партії можуть визначитися з кандидатами, які мають реальні шанси на перемогу. А для цього потрібно проводити постійну роботу з мешканцями округів для завоювання необхідного авторитету серед них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богашева Н. В. Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 32–38.
2. Богашева Н., Ключковський Ю. Еволюція виборчої системи в Україні. Інститут виборчого права. URL: <http://surl.li/untkn>.
3. Бондарчук В. Виборча реформа в Україні та її вплив на політичний розвиток. Дослідження Європарламенту. URL: <http://surl.li/untko>.
4. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. Київ. 116 с.
5. Виборчий Кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://surl.li/sktxtc>
6. Гапоненко В. А. Демократизація виборчого законодавства: рекомендації ЄС та стан їхнього виконання. Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом: наукова монографія. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2019. С. 195–203.
7. Гапоненко В. А. Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2020. 311 с.
8. Гончарук-Чолач Т., Гурик М. і Ковтун І. Електоральна поведінка як особливий «зріз» політичної поведінки. *Політичне життя*. № 2024. С. 71-77.
9. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2021. №2. 53-57.
10. Енніс Д., Ковриженко Д. Можливі наслідки впровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками на виборах народних депутатів України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. Т. 30, № 3. С. 58–65.

11. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про пропорційні виборчі системи: розподіл мандатів усередині партійних списків (відкриті/закриті списки). URL: <https://surl.li/ddehnc>

12. Жемчужнікова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. URL: <https://surl.lu/noistn>

13. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: Доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ : Ваіте, 2018. 908 с. URL: <http://surl.li/untmv>

14. Ключковський Ю. Б. Виборчий процес: правова природа і суб'єктний аспект. *Право України*. 2014. № 7. С. 157–166.

15. Кравець А. Ю. Роль соціальних мереж у політичному процесі: позитивні та негативні наслідки. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 55-60.

16. Крижанівська В. Цифровізація політичної участі: загрози та перспективи. *Грані*. 2021. Т. 24, № 9. С. 82–90. URL: <http://surl.li/uoivh>

17. Майданник О. О. Перспективи розвитку виборчої системи України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 74–78.

18. Остапець Ю. О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 113. С. 392-397.

19. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадської мережі Опора на місцевих виборах – 2020. Загальна редакція Ольга Айвазовська. Київ, 2021. 140 с.

20. Панчишин Р. Удосконалення законодавства у сфері призначення та проведення виборів в об'єднаних територіальних громадах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Т. 269, № 7. С. 139–143. URL: <http://surl.li/untom>

21. Партологія. Навчальний посібник. / Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Київ, 2017. 432 с.

22. Перші місцеві вибори в Україні в умовах пандемії та децентралізації пройшли з рекордно низькою явкою та без абсолютних переможців. URL: <https://surl.li/vghakt>

23. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
24. Пономарьова Г. П., Матвейчук А. В. Виборчі системи для проведення місцевих виборів: досвід країн вишеградської групи. *Форум права*. 2018. № 2. С. 115–123.
25. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-XII. URL: <http://surl.li/ujslc>
26. Про пропозиції щодо вдосконалення Виборчого кодексу України, повернутого з пропозиціями Президента України для повторного розгляду Верховною Радою України : Постанова Центр. вибор. коміс. від 11.11.2019 р. № 1954. URL: <http://surl.li/untpk>
27. Романюк П. В. Реформування виборчого законодавства: сучасні виклики та перспективи. Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України : тези доп. Міжнар. наук. конф., м. Київ. 2017. С. 228–231.
28. Савченко І., Осаволук О., Прокопчук Д. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 176-185.
29. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне Право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
30. Чи закріплена виборча система в конституціях європейських країн?. Опора. URL: <http://surl.li/untpk>
31. Шинкаренко О. Маркетингова модель електоральної поведінки: сутність та основні характеристики. *Український соціологічний журнал*. 2013. № 1-2. С. 87-91.
32. Шманатов М. Цифрові технології як фактор впливу на політичні процеси: спроба концептуалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2021. № 40. С. 29–37.

33. Ясінська А. Ю. Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010–2019) : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 328 с.

34. Berelson B., Lazarsfeld P., McPhee W. Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign. Chicago : University of Chicago Press, 1986. 395 p.

35. Lipset M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignment. Party Systems and Voter Alignments. New York : Free Press, 1967. 64 p.